

İNSAN DOĞASI VE AHLAKIN YAPAYLIĞI: “ARILARIN MASALI”

Human Nature And The Inauthenticity Of Morality: “The Fable Of The Bees”

(Makale Geliş Tarihi: 20.11.2019/ Kabul Tarihi: 02.12.2019)

Filiz BAYOĞLU KINA*

Öz

Ahlak üzerine sıra dışı düşünceleriyle tanınan Bernard Mandeville, Hobbes’a bağlı kalarak insan doğasının bencil, çıkarıcı, ikiyüzlü, sahtekâr ve aşırı tüketim odaklı yönüne dikkat çekmiştir. Tüm bu doğal insani yönlerinde ilerlemenin itici gücü olduğunu savunan görüşleriyle ahlak ve ekonomi arasındaki paradoksal ilişkiyi ortaya koymuştur. Bir ahlak, toplum ve ekonomi kuramı içeren *The Fable of the Bees*’de (Arıların Masalı, 1705) bütün eylemlerin öz çıkardan kaynaklandığını iddia etmiştir. İnsanın her eyleminin altında sürekli doyurulma isteği içinde olan ben sevgisi, kibir ve kendini beğenme gibi duyguların olduğunu eserlerinde sıklıkla dile getirmiştir. Ahlakın temel esaslarının insanoğlunu itaatkâr ve birbirine faydalı hale getirmeye çalışan ‘hünerli siyasetçiler’ tarafından ortaya konduğunu söylemiştir. Mandeville’e göre özünde iyi eylemeye meyilli olmayan insan, kanun koyucuların çabaları ve uzun süreçlerin sonunda toplum yararına eylemeyi öğrenir. Doğasından vazgeçmesi mümkün olmayan insan bencilliklerini gizleyerek yine de bencil tutkularının peşinden gider. Bu çalışmada Mandeville’in insan doğasına dair söylemlerine ve toplumun sunduğu ahlaki kavramların yapaylığına dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bernard Mandeville, İnsan Doğası, Bencillik, Erdem, Kibir, Ahlak.

Abstract

Bernard Mandeville who is noted by his extraordinary thoughts on morality, by adhering to Hobbes, has drawn attention to the selfish, hypocriti-

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü; Assist Prof. Dr. Atatürk University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, filizof@atauni.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6244-6767>

cal, dishonest and over-consumption-oriented aspects of human nature. By defending his view that the progress is the driving force in aforementioned natural aspects of human beings, he reveals a paradoxical relationship between morality and economy. In “The Fable of the Bees”, which involves a theory of morality, society and economics, he claimed that all human actions stem from self-interest. In this work, he frequently mentions that behind the all human actions, there are feelings like self-love, arrogance and self-complacency, which waits to be constantly satisfied. He said that the basic principles of morality are laid down by “skilled politicians” who try to make humankind obedient and beneficial to each other. According to Mandeville, a person who is not prone to commit in a good action quintessentially, learns to act for the benefit of the society by means of the efforts of the legislators and long processes. By concealing his selfishness which is impossible to be desisted from naturally, a human being will still pursue his selfish passions. In this paper, the attention will be drawn to Mandeville’s discourses on human nature and the artificiality of moral concepts presented by society.

Keywords: Bernard Mandeville, Human Nature, Egoizm, Virtue, Pride, Moral

Giriş

1670-1733 yılları arasında yaşamış olan Bernard Mandeville, ahlak ve siyaset felsefesi alanındaki çalışmalarıyla tanınır. Aynı zamanda sinir hastalıkları konusunda uzmanlaşmış bir doktor olan Mandeville, insanı olması gerektiği gibi değil, olduğu gibi sunan bir bilim adamı tavrıyla hareket eder. İnsanların kendilerini tanımadıklarını söyleyen Mandeville bunun nedeni olarak, her zaman insanlara ne olmaları gerektiğinin söylenmesini, gerçekte ise ne olduklarıyla ilgilenilmemesini görür. Bu nedenle de insanın ne olduğunu, olduğu haliyle göstermeye çalışır. “Arıların Masalı”nın sunuşunda “*insandan sadece insanı, olduğu haliyle ve batından habersiz olan insanı*” kastedtiğini vurgular (Mandeville, 1705: s.2). Bu ne demektir ya da insan nedir? Mandeville’ye göre insan, sırası geldiğinde harekete geçerek insanı hükmü altına alan birçok arzunun birleşimidir. Mandeville, güçlü bir ikiyüzlülük alışkanlığından bahsederek, “*bu alışkanlık sayesinde, daha beşikteyken, büyük ölçüde çıkarını düşünmeyi ve onun tüm farklı türlerini, kendimizden bile saklanmayı öğrendiğimizi*” söyler (Mandeville, 1988: s.140). Toplum, üyelerini bu ikiyüzlülüğü, takip etmeye ve kendilerine hizmet etmeye (ve genellikle inanmaya) zorlar. Bu birlikte barış içinde yaşamının bedelidir. Özellikle kamu yararına inanmaya başlayan toplum üyeleri, artık gerçek güdülerinin kendi çıkarları olduğunu görmezler ve bu açıdan ellerinden geleni yapıp topluma en iyi şekilde hizmet ederler. Yine de davranışları topluma faydalı olmasına rağmen, güdülerini egoist olmaya devam eder (Olsthoorn, 2019: s.207). Çünkü onların böyle davranmasını sağlayan şey kendileri hakkında iyi düşünülmesi arzusudur.

“Arıların Masalı”

Mandeville'nin edebi kariyeri La Fontaine'in fablalarının İngilizce çevirisi ile başlamış, daha sonra kendi fablalarını yazmasıyla devam etmiştir. Mandeville, La Fontaine'in “Meşe Palamudu ve Balkabağı” adlı masalındaki doğanın bilgeliğini sorgulayarak, bununla insan doğası arasında bir ilişki kurar. Meşe neden balkabakları yerine meşe palamudunu taşımalı? Cevap, Newton'un modasıyla, bir meşe palamudunun şüphesinin kafasına düştüğünde alınır. Masaldan çıkarılacak ders: işler olması gerektiği gibi olur, bu yüzden Doğa'yı değiştirmeyin veya eleştirmeyin. Mandeville “The Fable of the Bees” adlı eserinde aynı şekilde insandaki ahlaksızlığın ve kötülüğün doğal hatta faydalı olduğuna dikkat çekmek ister. “Arıların Masalı”, “Homurdanan Kovan veya Düzenbazın Dürüstlüğü” başlıklı bölümle başlar. Bir kovan içinde yaşayan arıları toplum çatısı altında bir arada yaşayan insanlara benzeterek şöyle der: “*Tıpkı insanlar gibiydi arıların yaşamı, bizden narin tavırlarla ederlerdi akşamı, ne yapılırsa bir kentte, o yapılırdı bu kovanda*” (Mandeville, 1705: 4).

Mandeville'e göre toplum ne paylaşılan değerler ve ortak bağlılıklar ne de ahlaki doğruluk ve dürüstlük bağı ile birbirlerine bağlanmış insan topluluğu anlamına gelir. Toplum kıskançlık, rekabet ve sömürme duygusu ile birbirine paradoksal bir şekilde bağlı kendi çıkarları peşinde koşan bireylerin bir araya gelmesiyle oluşur (Çeşmeli, 2017: s.90). “*Yığınlar bereketli kovana doluştu ve kalabalıkla birlikte bolluk, refah oluştu; milyonlar ortaya koydu kuvvetini, doyurmaya birbirinin kibrini ve şehvetini*” (Mandeville, 1705: s.4). Mandeville bu betimlemesiyle insan doğasının kibir, şehvet ve arzu gibi bencil ve bireysel yönünü ortaya koyar. İnsan eylemlerinin altında yatan güdü ben sevgisidir. Ona göre insan doğası gereği bencil bir varlıktır. Çeşitli meslek grupları üzerinden yaptığı değerlendirmelerde toplumdaki her insanın kendi çıkarlarını gözeterek eylemde bulunduğunu gösterir. “*Avukatların meslek icabı çabaları, anlaşmazlık çıkartmak ve çoğaltmaktı davaları. Doktorların adı sanı pek saygın, hastaların dermansızlığından da yaygın. Adaletin kendisi adaletli olmayan bir sistemdedir, sol elinin tutması gereken teraziyi sağ el, altını görünce bırakıverir, ister cinayet isterse başka bir suç olsun, mahkemelerin hepsi birer düzmecedir*” (Mandeville, 1705: s.5-8) Mandeville'in en fazla düzenbaz olduğunu söylediği grup din adamlarıdır. Din adamları toplumdaki düzenbazlığa en fazla katkıyı sağlayan kesimdir. “*Göklerin hizmetkârı molla takımı, çekmekti işleri yukarıdan ilahi akımı, İlim ve belagat pek azının ismiydi, ama arsızlık ve cehalet binlercesinin resmiydi, diyanetten alınmış icazetti onları aklayan, tembellik, tamah ve kibirlerini saklayan*” (Mandeville, 1705: s.6). Özellikle toplumdaki saygın mesleklerden örnekler veren Mandeville “*dolandırıcılar, sahtekârlar, şarlatanlar, üçkâğıtçılar, yankesiciler, falcılar, kalpazanlar, düzenbazdı bunlar ama dikkatle anmalı bu ismi, çalışkanın da aynı hamurdan yoğrulmuştu cismi*” (Mandeville, 1705: s.5) diyerek aynı insan doğasına dikkat çeker. Onun için sadece ahlaksız olarak tanınanlar değil, erdemli, dürüst geçinenler de bencildir. Mandeville, zenginlerin, din ve devlet adamlarının ahlaksız diye suçladıkları kişilerin bencilliklerinden yararlandıklarını iddia ederek, kendilerinin de bencilliklerini, erdemliliğinin örtüsü altında gizleyen benciller olduklarını söyler (Buhr, Schroeder, Barck, 2006:

s.14-15). Mandeville hile, sahtekârlık, ikiyüzlülük ve öz-çıkarın hemen her meslek grubunda hüküm sürdüğü bu kovanda erdemsizlikler ve toplumsal refah arasında paradoksal bir ilişki kurarak şöyle der: “*Her noktada tam bir düzenbazlık olmasına rağmen, toplumun bütünü sanki cennette oturuyorlardı*” (Mandeville, 1705: s.8). Ona göre “*kişisel erdemsizlikler kamusal faydalar*” sağlar. Yani ben sevgisi, bencillik kötü değil, hatta faydalıdır, çünkü toplumun refahını sağlar.

“Arıların Masalı”nın alt başlığı olan “Kişisel Erdemsizlikler Kamusal Faydalar” onun ahlak ve ekonomi arasında kurduğu ilişkiyi gözler önüne serer. Kendi çıkarları için çalışan arılar para hırsı, açgözlülük, kibir gibi kişisel erdemsizlikleriyle hareket edip, mesleklerini kötüye kullandıklarında kovanda endüstri ve ticaret artar. “*Barışta mutluluk, savaşta utkuya talip, rakiplerin gözünde yüksek itibara sahip, hovardası onlar bu hayatın ve zenginliğin, dengesi bütün kovanların ve dinginliğin, işte bunları bu devletin nimetleri, büyüyordu, yayıldıkça cürüm hizmetleri*” (Mandeville, 1705: s.8-9). Mandeville’e göre ahlaklı davranarak toplumsal olarak gelişemeyiz, ahlaklılık ile uygarlığın birlikte ilerlemesi ya da ahlak ile mutluluğun uzlaşması söz konusu değildir. İnsan erdemli davranarak mutlu olamaz. Toplum yaşamının gelişmesini sağlayan şey bencilliktir (Akarsu, 1998: s.163-164). Bernard Mandeville iktisadi başarının ahlakın askıya alınmasına bağlı olduğunu iddia ederek, arıların kendi ahlaka –kayıtsız devletlerinde memnun, müreffeh ve çalışkan olduklarını söyler. Ancak bazı arılar uğradıkları başarısızlıklar ve aksiliklerden dolayı “*Batsın bu ülke diyerek yükseltti sesini cüretle, yetsin bu sahtekârlık ve bakın ibretle*” (Mandeville, 1705: s.11) diye yakardılar. Tanrılar bu yakarışı duyar ve gökten inen ilahi bir güç tarafından düzenbaz düzen yıkılır. Sonrasında “*Başladığı anda yerine geldi sözü ve dürüstlikle doldu bütün yüreklerin özü*” (Mandeville, 1705: s.11). Böylelikle herkes bir anda bütün düzenbazlıklarını terk ederek dürüst bir yaşam sürmeye başlar. Onlar ahlakileştikleri ve kişisel çıkarlarını kamu iyiliğine bilinçli olarak feda ettikleri anda ölçülü yaşamaya başlarlar. Kovandaki bütün meslek grupları ölçülü ve dürüst yaşamın gereği az ile yetinerek ekonomik işleyişin yavaşlamasına ve zanaatların, mesleklerin ortadan kalkmasına sebep olurlar. “*Kalktı ortadan bütün imalat faaliyeti, zanaatler meslekler bırakıldı öylece, sanayinin ölümüne razı olundu böylece*” Mandeville insanların özverili bir şekilde yaşamalarıyla dünyanın daha iyi bir yer olacağını düşünmez. Sadece insanlar lüks ve şeref arzularını başarılı bir şekilde bastırılmış olurlar. Bu durumun olası sonuçları yoksulluk ve can sıkıntısıdır. Mandeville yaptığı çözümler sonucunda kendini beğenmişlik, lüks tutkusu, değişim ve moda düşkünlüğünün endüstri ve iş kollarında ekonomik canlılığa yol açtığı sonucuna ulaşmıştır (Güçlü, Uzun, Yolsal, Uzun, 2008: s.928). Dahası arıların güvenliklerini de sağlayamayarak düşman tarafından ele geçirilmeleri kaçınılmaz bir zorunluluktur. “*Şimdi öyle tenha ki o büyük kovan, yok yüzde birini koruyacak derman, dört yandan saldırmakta düşmanlar, bulunacak başka güvenli bir kovan*” (Mandeville, 1988: s.74)

1705 yılında kitapçık olarak basılan “Homurdanan Kovan”da Mandeville arı kolonisi ile insan toplumu arasında benzerlik kurarak ahlaki mesajını iletir.

Mandevelli’in bu mesajı “Meşe Palamudu ve Balkabağı” hikâyesini hatırlatır. İnsan kendini seven, başkasını kendisinden çok sevmesi imkânsız olan, bencil bir doğaya sahiptir. Bu doğayı değiştirmeye çalışmak ve insanı erdemli ve dürüst bir varlık haline getirme çabası boşunadır. “*Büyük günahların olmadığı bir dünya, boş bir vaat ve tam bir ütopyadır*” (Mandeville, 1988: s.74). Eserin kıssadan hisse başlığında “*sürüp gitmeli yalan dolan, lüks ve gurur ki sonunda yine bize faydası dokunur, borçlu değil miyiz şarabı üzüm suyuna, asma kütüğünün kuru, cılız, çarpık soyuna*” diyerek toplumu ayakta tutan şeyleri göstermek ister. “*Salt erdem yetmez ülkeleri yaşatmaya saltanat içinde*” (Mandeville, 1705: s.18) ifadesiyle bireysel kötülüklerin aslında kötü olmadığını göstermek ister. Çünkü bu bireysel kötülükler toplumu ayakta tutan toplumsal menfaati yaratırlar. Ayrıca Mandeville refah bir toplumda yaşayıp, bütün nimetlerden faydalanıp hala erdemsizliklerden şikâyet edip, homurdanmanın anlamsızlığını ve budalalığını göstermek ister.

Ahlaki Kavramların Yapaylığı

Mandeville’e göre insanın başkasını kendisinden çok sevmesi imkânsızdır. Ancak toplum tarafından kabul görmek için insan ben sevgisini saklamak zorunda kalır. İnsanoğlunun en temel tutkusu olan kibir ise kendini görgü kurallarının altına gizlese de yaşam şeklimizde ortaya çıkar. Ahlaki yozlaşmaya sebep olduğu için erdemsizlik olarak görülen lüks düşkünlüğü yine insanların evlerinde, eşyalarında, kıyafetlerinde kısaca yaşam tarzlarında kendini gösterir. Erdem olarak görünen hayırseverliğin özünde de insanın başkalarının acınası ve muhtaç durumundan duyduğu rahatsızlık hissini teskin edilmesi vardır. Tüm bu duygular farklı şekillere bürünseler de her toplumda varlığını sürdürürler. Çünkü bütün varlıklar, benliklerini mutlu etmeye çabalar. Ancak Mandeville’e göre insanların birbirine faydalı olması ve kolay kontrol edilebilir hale getirilmeleri için ahlaki kavramlara ihtiyaç duyulur. Bu nedenle de erdem insanoğlunun bencil dürtülerini kontrol etmesi yani nefisinden feragat etmesi ve toplumun yararını gözetmesi olarak, erdemsizlik ise bu dürtülere yenik düşmesi olarak tanımlanır. Ahlakın temel esaslarının insanoğlunu daha itaatkâr ve birbirine faydalı hale getirmeye çalışan ‘hünerli siyasetçiler’ tarafından ortaya konduğunu söyleyen Mandeville erdemi “siyasetin çocuğu” olarak tanımlar (Mandeville, 1988: s.51). Uzun toplumsallaşma sürecinin sonunda insanlar ahlak ve siyaset sayesinde yönetilmesi kolay hale getirilmişlerdir.

Mandeville “Arıların Masalı” eserine tekrar tekrar eklemeler yaparak tüm bu süreçleri örneklerle anlatır. Ahlak bilgisi ilk şeklini aile ve toplum yapısı içinde alarak kontrolsüz özgürlük isteği ehlileştirilir. İnsanlar ve atlar arasında benzerlik kurularak iyi özelliklerin eğitim ve yönetimin ürünü olduğundan bahsedilir. Aile içinde öğrenilen itaat duygusu yasaların uygulanmasını mümkün hale getirir ve böylece “*sayısız kötülüğün sebebi olabilen öfke, ihtiras ve kibre karşı özenli bir şekilde önlem alınır*” (Mandeville, 1988: s.321). Mandeville doğru ve yanlışın bilgisinin gelenek, görenek ve yasalara dayandığını iddia eder. Özünde iyi eylemeye meyilli olmayan insan, kanun

koyucuların çabaları ve uzun süreçlerin sonunda kendisine empoze edilen ahlak kurallarını öğrenir. Mandevelli burada ahlakın yapay kökenine ve insanın ikiyüzlülüğüne işaret eder. İnsanın kendi doğasından vazgeçmesinin ya da benliğinden feragat etmesinin mümkün olamayacağını söyleyen Mandeville'e göre bireyler bencilliklerini gizleyerek yine de bencil tutkularının peşinden giderler. Böylelikle Mandeville'in ahlak sisteminde hakiki erdem kavramından söz edilemez. "*Ahlak boş bir sözcüktür, ahlaklılık siyasal bir yaratma, salt yapma, uzlaşımaya dayalı bir şeydir*" (Arat, 2006: s.68). "*Ahlakın hayata iyilik öğütlemesi kör bir öğreticinin çok zavallı artistlere renk ve çizgi kuramlarından söz etmesine benzer*" (Paulhan, 1993: s.80).

Özetle insanın bencil, ikiyüzlü, samimiyetsiz doğasına dikkat çeken Mandevelli tüm bunların kontrol altına alınmasını ve tutkuların önüne geçilmesini sağlayacak bir egemen güçten bahseder. Bu egemen güç, insan doğası hakkında çok uzun süren gözlemler neticesinde insanların zaafalarını tespit edip insanı toplum yararına eylemde bulunmaya sevk eder. Onun bunları yazdığı on sekizinci yüzyılda da, bugün olduğu gibi, toplumun taleplerinin en üstün ahlaki amaçlar olarak ileri sürülüyor olması dikkate değerdir (Norman, 2005: s.57). Mandeville'e göre insan ne özünde toplum yararına eylemeye çalışır ne de akıl tutkular üzerinde egemendir. Bencillikten bağımsız ya da akıl tarafından dikte edilmiş eylem mümkün değildir. Böylelikle Mandeville'in amacı tutkuların akıl üzerindeki egemenliğini ve ahlakın yapay kökenini göstermektir.

Sonuç

Bernard Mandeville 1689 yılında Felsefe ve Tıp profesörü Burcherus de Volder'in danışmanlığında Kartezyen felsefenin insanlar ve hayvanlar arasındaki bilinç düzeyi farkı ile ilgili bir tez çalışması hazırlamıştır. Mandeville böylelikle insanın ne olduğunu analiz etme fırsatı bulmuştur. "Arıların Masalı'nın Önsöz'ünde net bir şekilde insanı, görünen etin ve kemiğin yanı sıra arzuların bir birleşimi olarak tanımlamıştır. Hatta insan demekle "*Yahudileri ya da Hristiyanları değil, sadece insanı kast ediyorum; olduğu haliyle olan insanı*" diyerek Mandeville'e çoğu zaman insanı utandıran vasıfları derinlemesine inceleyerek, insanın ne olduğuna ve nasıl eylediğine dair açıklamalarda bulunur. Hayatını korumayı ve sürdürmeyi amaçlayan insan doğal olarak ben sevgisiyle hareket eder. Bencil dürtüleri ile güdülenen insan doğuştan iyi eyleme eğilimine sahip değildir. Mandeville'de olan bu durumu ünlü eserinde hicveder. Eser, siyasi güç ve ekonomik refahın var olma ve sürdürülme koşullarının ahlak dizgeleriyle iç içeliğinden bahseder. Erdem uğruna erdemli davranmamız gerektiğini savunanlara, Mandeville bunun olanaksızlığını gösterir. Kamu yararına gözüken şeyin arkasında her zaman bir kişisel çıkar biçimi vardır. Mandeville'in çalışmasını ilginç kılan şey, potansiyel olarak topluma fayda sağladığını düşündüğü şeref, kibir ve kendini sevme gibi kişisel çıkar biçimlerini; politikacıların, ebeveynlerin ve ahlakçıların nasıl sömürdüğünü göstermesidir. Ayn Rand'ın, Adam Smith ve bu konularda yazan pek çok kişinin eserlerinde Mandevelli'nin etkisi açıkça görülür. Bu nedenle Mandeville, egoizmin ve iktisadi liberalizmin temsilcileri arasında gösterilebilir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. (1998) *Mutluluk Ahlakı*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Arat, Necla. (2006) *Etik ve Estetik Değerler*. İstanbul: Say Yayınları.
- Buhr, M.; Schroeder, W.; Barck, K. (2006) *Aydınlanma Felsefesi*, (çev. Veysel Atayman). İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi.
- Çeşmeli, Işıl. (2017). "Erdemin Kökeni: Bernard Mandeville'nin Hünerli Siyasetçileri" Beytulhikme Int Jour Phil 7 (I). Research Article. ss.85-105.
- Mandeville, Bernard. (1705) *The Fable of the Bess or Private Vices, Public Benefits*. (çev. N. Ekrem Düzen). SCRIBD olarak 16 Şubat 2011 tarihinde yayınlandı.
- Mandeville, Bernard. (1988) *The Fable of the Bees: or Private Vices, Publick Benefits*. Vol. I ve II. (Ed. F. B. Kaye). Indianapolis: Liberty Fund.
- Norman, Bary. (2005) "Piyasa, Ahlak, Din ve Devlet" Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü, (Ed. Murat Yılmaz). Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Olsthoorn, Peter. (2019) "Bernard Mandeville on Honor, Hypocrisy and War". The Heythrop Journal. Pp.205-218.
- Paulhan, Fr. (1993) *Ahlakın Ahlaksızlığı*, (çev. Mehmet Naci Ecer). Ankara: Remzi Kitabevi.
- Güçlü, Abdülbaki; Uzun, Serkan; Yolsal, Hüsrev; Uzun, Erkan. (2008) *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.